

УДК 347.672

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПІЛЬНОГО ЗАПОВІТУ ПОДРУЖЖЯ

А. І. Цевух

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня,
спеціальність «Право», навчально-науковий інститут права

Науковий керівник – к.пед.н., доцент В. І. Гришко

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

У статті досліджено актуальні проблемні питання щодо спільного заповіту подружжя. Виділено його позитивний аспект, зокрема щодо забезпечення захисту майнових та особистих інтересів чоловіка та дружини щодо спільного майна. Проаналізовано недоліки при складанні спільного заповіту подружжя, зокрема: механізм переходу права власності на частку у спільному майні подружжя у тому випадку, коли існує спільний заповіт після смерті одного з подружжя; питання роздільного майна подружжя, котре предметом спільного заповіту подружжя бути не може, а окремий заповіт стосовно цього майна вже є нікчемним; проблему впливу наслідків на долю сімейного заповіту подружжя, при визнанні шлюбу недійсним. Особливу увагу приділено проблемам спадкування в умовах війни.

Ключові слова: спадкування, заповіт подружжя, спільне майно, спільна сумісна власність, право власності, шлюб.

The article examines current problematic issues regarding the joint testament of spouses. Its positive aspect is singled out, in particular, regarding the protection of the property and personal interests of the husband and wife in relation to joint property. A number of shortcomings in drawing up a joint testament of spouses are analyzed, in particular: the mechanism of transfer of ownership rights to a share in the joint property of the spouses in the event that there is a joint will after the death of one of the spouses; the issue of separate property of the spouses, which cannot be the subject of a joint testament of the spouses, and a separate will regarding this property is already null and void; the problem of the impact of the consequences on the fate of the family testament of the spouses, when the marriage is recognized as invalid. Particular attention is paid to the problems of inheritance in the conditions of war.

Keywords: inheritance, spouse's testament, joint property, joint co-ownership, ownership, marriage.

Спадкування є одним з найважливіших інститутів у цивільному праві. Адже кожен з нас прагне залишити свої статки дітям, родичам чи іншим особам і саме цим пояснюється той факт, що інститут спадкування ще й вважається одним з найстаріших інститутів цивільного права, зі своїми сталими традиціями, що корінням сягають основ римського права. Поряд із спадкуванням прав та обов'язків за законом, українське законодавство передбачає можливість спадкування за заповітом. А з прийняттям Цивільного кодексу України в питанні регулювання майнових правовідносин громадян у випадку смерті з'явився абсолютно новий правовий інститут – заповіт подружжя. Завдяки саме пізнанню такого нового ще поки для нас поняття як заповіт подружжя і обумовлена актуальність теми, адже останнім часом інтерес до цієї форми розпорядження особистим майном істотно зріс.

Мета статті полягає у проведенні аналізу юридичної природи та висвітленні проблемних питань спільного заповіту подружжя.

Заповіт подружжя є абсолютно новою для України формою заповіту і, навпаки, в світовій практиці, зокрема в Німеччині, де заповіт подружжя називають «Берлінським заповітом», і де він є чітким та цілком логічно завершеним інститутом спадкового права, ця форма заповіту існує досить давно. І якщо законодавство Німеччини чітко регулює питання заповіту подружжя, то законодавством України це питання не є врегульованим повністю, через що ми можемо стверджувати про недосконалість цієї норми не тільки для заповідачів, але й для спадкоємців.

Ще в процесі обговорення цього проекту ЦК України пропозиція стосовно легалізації спільного заповіту подружжя, викликала суперечливі відгуки вітчизняних науковців. Так, наприклад, на думку Ю. Заїки, подібного роду «новела» в цілому навряд чи є вдалою [1, С. 91]. Т. П. Коваленко вважає, що спільний заповіт подружжя може стати причиною для неабияких життєвих ускладнень [3, С. 626]. В позитивному ключі до можливості скласти спільний заповіт ставиться подружжя Є. І. Фурса та С. Я. Фурса, на думку котрих, схема заповіту подружжя здатна істотно розширити права громадян, адже ділити спільне майно немає необхідності, оскільки майно переходить до зазначених спадкоємців, що, в свою чергу, здатне ще більше зміцнити подружні взаємини [2, С. 187].

Статтею 1233 Цивільного кодексу України закріплено, що заповіт – це розпорядження особи на випадок її смерті [4]. Згідно з цією статтею, заповіт складався виключно від імені однієї особи. Зараз же подружжя може скласти спільний заповіт, що стало можливим завдяки статті 1243 Цивільного кодексу України, котрою передбачено, що у подружжя є право скласти спільний заповіт, тобто заповіт подружжя, стосовно майна, котре йому належить на праві спільної сумісної власності.

Як може здатися на перший погляд, спільний заповіт подружжя, котрим передбачено, що після смерті одного з подружжя частка у праві спільної сумісної власності перейде до іншого з подружжя, має тільки позитивний бік, але, насправді, вище наведений факт є ледь не єдиною перевагою такого документа.

Щоб заповіт подружжя набув чинності, необхідне дотримання певних нюансів процедури складання такого документа. Так, заповіт подружжя може бути укладений виключно особами, котрі перебувають у зареєстрованому шлюбі, тобто скласти такого роду заповіт зможе тільки чоловік та жінка, чий шлюб є зареєстрованим у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Водночас, якщо чоловік та жінка проживають однією сім'єю без шлюбу, вони не можуть скласти заповіт подружжя.

Складений заповіт подружжя може бути виключно стосовно майна, котре належить їм на праві спільної сумісної власності, навіть в тому разі, якщо таке майно зареєстроване на одного з них, наприклад, авто, котре придбане в шлюбі, це спільне майно. Іншими словами, майно має бути набуте подружжям під час перебування у шлюбі, створене за допомогою спільної праці подружжя, або інше майно, котре перейшло до режиму спільної сумісної власності подружжя по договору, за винятком речей, які належать до речей індивідуального користування. Крім того, щоб скласти заповіт подружжя необхідне їх спільне бажання.

Варто звернути увагу, що за життя кожен з подружжя може відмовитися від спільного заповіту, причому така відмова має бути обов'язково посвідчена нотаріально. А після смерті одного з подружжя інший не має права скасувати, або навіть якимсь чином змінити заповіт, котрий було зроблено цим подружжям.

Щодо існуючих особливостей успадкування та втрат чинності спільного заповіту подружжя, варто відмітити, що смерть одного з подружжя це підстава для припинення режиму спільної сумісної власності майна подружжя, стосовно якого безпосередньо і було складено спільний заповіт подружжя.

Отже, частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя автоматично переходить до іншого з подружжя, який його пережив. Водночас для оформлення переходу права власності на частку у спільному майні подружжя, другому з подружжя необхідно звернутися до нотаріуса, адже відбутися «автоматично» такий перехід не може, законодавство передбачає спеціальну процедуру такого переходу та державну реєстрацію речових прав. Крім того, той з подружжя, хто пережив іншого, є обмеженим у своєму праві розпорядження майном на власний розсуд, адже на майно нотаріусом тимчасово накладається заборона на відчуження майна, котре зазначене у заповіті, котра знімається виключно після смерті другого з подружжя. Зроблено це для того, щоб воля покійного не була порушена. Для накладення нотаріусом такої заборони, тому з подружжя, хто лишився живим, необхідно звернутися до нотаріуса.

Спадкоємці, котрих призначено у заповіті подружжя, або інші особи, котрі мають право на обов'язкову частку в спадщині, зможуть скористатися цим правом виключно після смерті обох з подружжя, тобто скористатися своїм правом на обов'язкову частку у спадщині зможуть непрацездатні діти та батьки тільки останнього з подружжя. Саме через певні нюанси, котрі виникають після того як заповіт подружжя складено, важливо розуміти не тільки правову суть процесу, але й наслідки такого правочину в майбутньому для того з подружжя, хто переживе іншого. Змінити або скасувати заповіт подружжя можливо виключно за життя обох із подружжя, у тому ж разі, коли один з подружжя помер, в іншого вже не буде права будь-яким чином змінити спільний заповіт подружжя. Водночас визнання шлюбу недійсним чи його розірвання неминуче призведе до втрати чинності спільного заповіту.

Слід зауважити, що недійсним заповіт подружжя може бути визнаний у судовому порядку. В цьому разі, тим з подружжя, хто пережив іншого, одноосібно складається новий заповіт, стосовно своєї частки у спільному майні, а майно померлого має відійти спадкоємцям за законом.

Згадуючи досвід зарубіжжя, а особливо таких країн як Австрія, Іспанія та Великобританія, варто проаналізувати законодавчі положення цих країн заради модернізації українського законодавства в сфері спадкування. Щодо Австрії, законодавство країни містить норми про спільний заповіт подружжя, який оформлюється за принципом взаємної домовленості, а також цей заповіт має назву «*gemeinschaftliches Testament*», що означає спільний заповіт. Основні аспекти такої форми заповіту включають в себе: форму та процедуру, майновий аспект та невідкличність. Такий заповіт згідно законодавства Австрії, готується подружжям у письмовій формі, де містяться взаємні зобов'язання сторін, що засвідчуються нотаріально. Ці обидва документи містять чітке посилання на взаємну домовленість, яка для дотримання рівних прав при укладанні такого заповіту, не дозволяє одній із сторін заповіту самостійно та односторонньо вносити зміни у такий заповіт після смерті одного з подружжя. Даний заповіт охоплює все те майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, що набувається під час шлюбу заради забезпечення цілісності розподілу нажитого майна у відповідності до попередньої домовленості. Коли хтось із подружжя помирає, такий заповіт стає остаточним. Якщо ж та особа, яка пережила свого партнера, захоче змінити умови заповіту, це можливо оскаржити за договірною основою, завдяки чому зберігається первинна воля, що була висловлена під час складання заповіту.

Іспанія має загальне законодавство у питанні регулювання спадкового права, що охоплюється Цивільним кодексом, проте деякі автономні регіони за типу Каталонії та Арагону мають власні тлумачення щодо моделі спільного заповіту подружжя. Згідно норм Арагону та Каталонії, подружжя має право скласти один єдиний спільний заповіт або два взаємопов'язаних заповіти, де виявлена взаємна воля сторін. Заповіт складається у письмовій формі та посвідчується нотаріусом після підтвердження сторонами факту про взаємну

незмінність положень після смерті одного з них. Як і у випадку Австрії, такий заповіт після смерті одного з подружжя стає обов'язковим і невідкличним.

Великобританія в силу своєї приналежності до англо-саксонської правової системи, не містить в класичному розумінні моделі «спільного заповіту», як це спостерігається в континентальних системах. Але, в країні існує власний підхід, який називається *mutual wills* (договірні заповіти). Сенс цього підходу полягає в тому, що кожен із подружжя складає свій власний заповіт, при цьому між ними укладається домовленість у формі контракту. Цей контракт містить положення про те, що навіть якщо є законодавча можливість внести зміни в такий заповіт, той з подружжя, хто пережив свого партнера, зобов'язаний дотримуватися умов заповіту. Як і у Іспанії та Австрії, така угода між подружжям стосовно заповіту стає обов'язковою та невідкличною для іншої сторони після смерті одного з подружжя, але якщо виявиться, що переживша сторона порушує умови цієї домовленості стосовно розподілу майна передбаченого заповіту, сторона, яка має відношення до цього заповіту (спадкоємець), може звернутися до суду за вимогою примусового виконання контракту. Проте як свідчить англійська практика, через те, що такий «спільний заповіт» не оформлюється, як окремий документ, виникають труднощі у доведенні пунктів цієї угоди. Сама судова практика англійських судів базується на принципі свободи заповіту з поєднанням договірної природи *mutual wills*, яка застосовує доктрину контрактного права.

І на завершення, хочемо підтримати позицію К. Корчинського, який вважає, що війна в Україні може сприяти додатковій потребі у створенні спільного заповіту для чоловіка і дружини. Адже, втручання РФ в територіальну цілісність принесе важкі та негативні наслідки й ризики для життя і майна громадян, тому спільний заповіт забезпечить додатковий його захист. У такому заповіті пара може визначити, яким чином буде розподілено спільні майнові активи, якщо один з них помре або загине, а також як будуть забезпечені діти, якщо обидва батьків загинуть. До того ж, у заповіті має бути визначено, хто із подружжя має бути виконавцем заповіту та довіреною особою, яка буде дбати про виконання останньої волі померлого. Слушною є позиція науковця і щодо кількості мігрантів. Тому варто також звернути увагу на питання пов'язані із створенням спільного заповіту у випадку шлюбу між представниками різних країн. У таких ситуаціях необхідно звернутися до юриста, який має досвід роботи з міжнародними заповітами та може надати відповідні рекомендації з урахуванням законодавства обох країн [5, С. 125].

З усього вищесказаного ми можемо зробити висновок, що єдина, проте справді значуща перевага складання спільного заповіту подружжя полягає в тому, що той з подружжя, хто переживе іншого, продовжуватиме жити у комфортному для себе, звичному майновому середовищі. Проте, як ми бачимо, у цього питання є низка недоліків, адже чинним законодавством не дається відповідь, стосовно механізму переходу права власності на частку у спільному майні подружжя у тому випадку, коли існує спільний заповіт після смерті одного з подружжя. Крім того, лишилося нерегульованим законодавчо питання роздільного майна подружжя, котре предметом спільного заповіту подружжя бути не може, а окремий заповіт стосовно такого майна вже є нікчемним, а також питання впливу наслідків на долю сімейного заповіту подружжя, при визнанні шлюбу недійсним. Як результат, подібна конструкція сімейного заповіту подружжя призводить до виникнення суперечностей у його застосуванні, тому складаючи спільний заповіт, подружжю необхідно враховувати не тільки переваги, але і його можливі недоліки.

1. Заїка Ю. Заповіт подружжя. *Право України* : юридичний журнал. 2004. № 4. С. 92–94. 2. Фурса С., Фурса Є. Спадкове право. Теорія і практика : навч. посіб. К. : Атіка, 2002. 496 с. 3. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. К. : Юрінком Інтер, 2002. 640 с. 4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 21.10.2024). 5. Корчинський К. Переваги та недоліки спільного заповіту подружжя в сучасних умовах. *Забезпечення правопорядку в умовах воєнного стану та мировідбудови* : зб. наук. ст. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. м. Житомир, 21 квітня 2023 р. / Мін-во освіти і науки України. Поліський нац. ун-т. Житомир, 2023. С. 123–126.